

Світлана РОМАНЮК

Uniwersytet Warszawski

Формулювання комунікату в українському політичному дискурсі: невміння чи свідоме маніпулювання?

Загальновідомо, що політика загалом, і окремий політик зокрема, у кожному своєму виступі, доповіді, інтерв'ю, дебатах тощо переслідує ціль утримати владу або здобути її у перспективі. Українських політиків характеризує переважно невміле володіння засобами мови на всіх рівнях, а вплив на адресата-опонента часто містить яскраво виражену агресію. За нашими спостереженнями, характерним є також те, що український політичний дискурс відображає нестабільну політичну ситуацію в країні: кожна влада, починаючи з 1991 року, після проголошення Незалежності, почувається невпевнено, невміло веде дебати, що виявляється і в окремих діях політиків / партії, наприклад, під час приймання законопроектів, і у способі ведення політики загалом.

Україна належить до країн із низьким рівнем демократії. Демократичні права прописані в Конституції держави, проте відбиток спільного довготривалого перебування у складі Радянського Союзу не міг не позначитися на рівні сучасної політики – й надалі несамотійної, аж надто залежної від зовнішніх впливів, але найгірше – невміло веденої. Відтак метою народних обранців і політиків загалом є зовсім не те, що передбачає керування державою – тобто ухвалення раціональних законів, намагання збалансувати доходи і видатки, планування утримання на належному рівні бюджету, потреба дбати про добробут населення, а у своїх виступах – чітко інформувати про плани, здобутки й поразки, якомога менше (а найкраще – взагалі) принижуючи при цьому своїх опонентів. Натомість побічні справи, не пов'язані з професійними, спричинилися до того, що на справжню політику не вистачає часу, а їхня поведінка, звичайно, знаходить відбиток у мовленні окремих осіб, груп, політичних партій й усе частіше – усього політикуму загалом. Складається це, на жаль, на основну характерну рису українського політичного дискурсу, який трактуємо як *семіозу*, – тобто двобічно: і як творення значень за допомогою багатства семіотичних засобів,

що охоплюють вербальне мовлення, так і тих, які складають „візуальне мовлення” (у тому числі „мову тіла”)¹, тобто приймаємо його ширшу дефініцію. Іншими словами, розуміємо дискурс двояко: і як мову у вжитку, і як прояв суспільної дії, що стає лакмусовим папірцем життя певної суспільної групи, зокрема, відображає перебіг подій на політичній сцені, виявляючись у мовних засобах, тобто в інтеракції політиків і утворюваних ними контекстах / текстах, через які відтворюється суспільне середовище, яке складають політичні діячі усіх рівнів: народні депутати, міністри, Президент.

Прикладом нашого однозначно негативного твердження, заявленого в темі статті щодо невмілого формулювання комунікату, а в результаті – конструювання негативно спрямованого політичного дискурсу є виступи українських політиків, які часто не відповідають загальноприйнятому стилю оформлення офіційного повідомлення, а їхній зміст має прихований чи явний маніпулятивний характер, або вони містять вербальну агресію щодо опонента. Цю тезу ми намагатимемося довести на основі двох комунікатів політиків різних угруповань, вибраних зі стенограм засідань Верховної Ради України (далі – ВР) у січні-лютому 2013 року, додатково, для більшої переконливості, спробуємо підтвердити висновки прикладами інших, подібних, висловлювань.

У роботі керуємося напрацюваннями теоретиків порівняно нового напрямку в науці: дискурсивні дослідження є останньо надзвичайно популярними і перспективними з огляду на цілі, які вони передбачають. Насамперед, йдеться про праці М. Фуко², який активно ввів критичний аналіз до суспільних наук, що збільшило зацікавлення дискурсом узагалі, а його погляд на взаємини між дискурсом і знанням, владою і сучасністю мав великий вплив на послідовників критичного аналізу дискурсу (далі – КАД). Сучасні дослідники зауважують, що „KAD jest analizą procesów społecznych, skupiająca się głównie na ich wymiarach semiotycznych – innymi słowy, jest to semiotyczny „punkt wejścia” w procesy społeczne, które są wewnętrznie ukonstytuowane jako dialektyczne relacje między rozmaitymi elementami i momentami społecznymi, obejmującymi dyskurs i momenty niedyskursywne. KAD nie zajmuje się językiem ani dyskursem samym w sobie, lecz po części dyskursywnymi procesami społecznymi (takimi jak relacje, systemy, struktury). Punktem wyjścia KAD jest, co znamienne, nie język czy dyskurs *per se*; ponieważ KAD ma charakter krytyczny, zagadnieniami badawczymi są tu problemy i kwestie życia społecznego, związane np. z imigracją i społeczną integracją imigrantów, pozycja kobiet i grup mniejszościowych we współczesnych społeczeństwach, degradacja środowiska naturalnego, bezrobociem czy też inge-

¹ N. Faiclough, A. Duszak, *Wstęp. Krytyczna analiza dyskursu – nowy obszar badawczy dla lingwistyki i nauk społecznych* [w:] *Krytyczna analiza dyskursu. Interdyscyplinarne podejście do komunikacji społecznej*, Kraków 2008, s. 8–9.

² M. Foucault, *L'Ordre du discours*, Paris 1971; M. Foucault, *The Archeology of Knowledge*, London 1972.

rencja rynku w sfery edukacji i opieki zdrowotnej”³. Беззаперечним на сьогодні видається той факт, що „analiza zmian społecznych bez analizy dyskursu i relacji dyskursywne / niedyskursywne była zawsze niekompletna, co może tłumaczyć coraz silniejsze dziś przekonanie, że analiza dyskursu (w jakiejś formie) zajmuje kluczową pozycję w analizie społecznej”⁴. Саме таким бачиться аналіз політичного дискурсу, адже це найбільш виразна і відкрита форма суспільної дії (поряд із медіа-дискурсом) – його складають публічні виступи політиків, інтерв’ю, дебати, виступи на телебаченні і радіо, все частіше – їхня участь в онлайн-просторі, напр., дописи у блогах, соціальних мережах. Цей дискурс має безпосередній вплив на формування інших дискурсів, у тому числі, згаданого дискурсу ЗМІ, а також на взаємини між державою, економікою і громадським суспільством, саме тому його критичний аналіз становить важливу роль у розумінні політичних знарядь реалізації й утримання влади в країні.

Услід за тим, як дискурсивні дослідження ввійшли до кола наукових зацікавлень, з’явилася потреба пояснювати не тільки нові поняття, але й ті, які, видавалося б, не мають застережень. Таким, наприклад, є поняття контексту. Відомий теоретик КАД, учений Тен ван Дейк, встановлюючи визначення і обґрунтовуючи поняття ‘контексту’ пише: „Doświadczanie” czy „bycie świadomym” zdarzenia komunikacyjnego, w którym się uczestniczy, stanowi właśnie to, co nazywamy *modelem kontekstu* lub *kontekstem*. Takie pojęcie modelu mentalnego obejmuje właśnie te cechy, które zazwyczaj przypisujemy kontekstom: są one subiektywne, stanowią definicję sytuacji, mogą być niepełne, stronnicze, zawierać uprzedzenia itp. Tym samym nie można ich definiować jako „sytuacji obiektywnych”; przeciwnie, są one *konstruktami* uczestników [...] Konteksty są więc subiektywnymi modelami (doświadczeniami) epizodycznymi uczestników, które są tworzone (i aktualizowane) dynamicznie w trakcie interakcji. Jak dowodzą popularnonaukowe badania nad kontekstem i doświadczenia, modele kontekstu mają olbrzymi wpływ na dyskurs, i odwrotnie – również dyskurs ma olbrzymi wpływ na definicje sytuacji formułowane przez uczestników. Innymi słowy zachodzi dynamiczne wzajemne oddziaływanie między rozmową lub tekstem i ich produkcją lub rozumieniem z jednej strony, a z drugiej – sposobem, w jaki uczestnicy widzą, interpretują i pojmują pozostałe, „środowiskowe” aspekty dyskursu, takie jak otoczenie, inni uczestnicy, zachodzące działania, a także cele i wiedza uczestników”⁵. У цій розвідці приймаємо визначення ‘контексту’, яке запропонував ван Дейк, а це – „...istotność kontekstów dla tekstu i rozmowy wymaga uznania ich za *subiektywne*, to znaczy za *definicje istotnych właściwości sytuacji komunikacyjnych przypisywane im przez samych uczestników*”⁶.

³ N. Faiclough, A. Duszak, *op.cit.*, s. 15.

⁴ *Ibidem*, s. 10.

⁵ T. van Dijk, *Kontekstualizacja w dyskursie parlamentarnym* [w:] *Krytyczna analiza dyskursu. Interdyscyplinarne podejście do komunikacji społecznej*, Kraków 2008, s. 220.

⁶ *Ibidem*, s. 218.

Тобто учасники інтеракції надають комунікатам певні, важливі саме з їхнього погляду, властивості, які варто визнати суб'єктивними контекстами, що складають власне контекст окремої події. Інший підсумок того ж автора видається важливим із погляду нашого дослідження, адже він зазначає, що „...modele kontekstu kontrolują proces produkcji, tym samym zapewniając, że to, co jest powiedziane, a przede wszystkim jak jest powiedziane, jest *adekwatne* lub *stosowne* w danej sytuacji”⁷. Отже, формулюючи комунікат, політик має усвідомлювати те, що сказане є стосовним і адекватним до ситуації. Приймаємо також тезу, що всі моделі контексту мають вплив на загальну дискурсивну картину, саме тому окремі комунікативні акти, творені в процесі інтеракції, повинні відображати загальний контекст, у нашому випадку йдеться про виступи під час парламентських засідань. Уміння контролювати відповідне формулювання комунікату належить до когнітивних процесів, а їхній аналіз відносять до завдань психолінгвістики. Оскільки представлення й опис перебігу когнітивного процесу виходить за межі нашої розвідки, ми не встановлюватимемо психологічні причини панування над мовленням, натомість звернемося до вже виражених / висловлених комунікатів у їхніх ширших контекстах.

За Теном ван Дейком, у галузі дослідження дискурсу простежуються нове явище – зацікавлення аналізом контексту. Учений пропонує розглядати цей процес у стосунку до щораз ускладненішого мультидисциплінарного підходу до аналізу тексту і розмови, яку використовують у більшості галузей гуманітарних і суспільних наук⁸. Не можна обмежувати дослідження виключно ‘мовними’ структурами ‘самого’ дискурсу, ані навіть обмежуватися автономними структурами інтеракційної конверсації; належить дивитися понад дискурсом, беручи до уваги його *середовища*: когнітивне, суспільне, політичне, культурне й історичне.

Із поняттям контексту нерозривно пов’язане поняття комунікату, адже кожен комунікат розміщений у певному контексті. У дискурсивних дослідженнях контекст становить важливий складник встановлення причини такої або такої мовної поведінки доповідача. Саме тому, аналізуючи мовлення політика, необхідно ‘розмістити’ його в ситуаційному контексті, щоб змогти відповідно правильно проаналізувати ‘мовне наповнення’ виступу, а також його приховані елементи, напр., персвазію, агресію, маніпуляцію, пропаганду тощо. Відповідно до такого методологічного стрижня, нас цікавитимуть розбудовані акти мови і контексти, висловлювані / писані стосовно актуального суспільного контексту в Україні, які відносяться до політичного дискурсу.

Наступне поняття, яке вимагає пояснення – це спосіб висловлювання політиків: насамперед відображення їхньої політичної культури і реалізація у практиці вмінь і навичок, тобто передусім – знання засад риторики, що складає

⁷ *Ibidem*, s. 220.

⁸ *Ibidem*.

правильне формулювання комунікату – зрозумілого, чіткого, лаконічного, образного, ввічливого. Це, безсумнівно, вимагає мобілізації мислення, пам'яті, словникового запасу, високої психологічної стійкості, тому тісно пов'язане з культурою мови, яка передбачає вміння використовувати лексичне багатство, дбати про точність, правильність слів і наголосів, про чистоту мови. В українському політичному дискурсі, натомість, багато прикладів відмінного й неправомірного використання мовленнєвих засобів, що в перспективі формують наведені нижче й подібні мовні 'ляпи', які ми коротко проаналізуємо далі⁹.

Передусім, часто фіксуємо наділення опонентів у сесійній залі принизливими епітетами; тоді відверту образу використовують для миттєвого запевнення зворотньої реакції – від здивування до обурення: *Я перший, хто проситиме Президента прийти у парламент до депутатів, і перший, хто виступатиме проти того, щоб він прийшов у цирк подивитися на клоунів* (депутат Михайло Чечетов про можливий виступ Президента В. Януковича у ВР, 29.06.2013); *Кому живеться добре в умовах безладу – ханузі, злodyзі і бандиту, а проста людина в таких умовах беззахисна. А коли в країні порядок – тоді ця вся шайка-лійка – і хануги, і злodyги хвости поприжимають* (депутат М. Чечетов про ситуацію з бунтом населення у с. Врадіївка після з'ясування, що до скоєння тяжкого злочину причетні працівники міліції, 6.07.2013). У наведених прикладах яскраво вираженою є т.зв. 'мова ненависті', а залученими до її реалізації є, послуговуючись терміном Джудіт Батлер, 'воюючі слова'. Саме так подібні приклади окреслює згадана авторка й додає: „A jednak rany zadawane przez język zdają się wynikać nie tylko ze słów, jakimi się do kogoś zwraca, lecz także z samego sposobu – dyspozycji lub obiegowej postawy – który interpeluje i ustanawia określony podmiot”¹⁰. І далі – те, що видається нам важливим саме з погляду діалектного трактування дискурсу: „Bycie nazwanym za pomocą jakiegoś słowa nie oznacza po prostu, że ma się przez to utrwalona tożsamość. Człowiek obrzucony raniącym przezwiskiem zostaje zlekceważony i poniżony. Ale przezwisko wydobywa także inną możliwość: bycie przezwanym otwiera również paradoksalnie pewną możliwość społecznego istnienia, wprowadza w czas i życie języka wykraczające poza stojące za przezwiskiem intencje. Zatem raniące wezwanie może wydawać się przygniatające lub paraliżujące adresata, lecz może również wywołać nieoczekiwaną i otwierającą nowe możliwości odpowiedź. Jeśli wezwanie jest interpelacją, to zniewaga wystawia się na ryzyko, że powoła do życia w mowie nowy podmiot, który użyje języka przeciw niej. Kiedy wezwanie jest raniące, realizuje ono swą siłę wobec tego, kogo rani”¹¹. Тому такі епітети приживаються з різних причин – або залишаються знаряддям у руках автора, або подекуди використовуються адресатом для підкреслення поведінки опонента, який сягає до подібних край-

⁹ Приклади дібрані з: <http://ua.for-ua.com/analytics/>. У дужках подано дату виступу політика.

¹⁰ J. Butler, *Walczące słowa*, Warszawa 2010, s. 10.

¹¹ *Ibidem*.

ношів. У будь-якому разі, інвективи, а особливо неоінвективи, часто й досить швидко потрапляють до суспільного обігу, і в такий спосіб виконують закладену в них функцію – відображають значення, роль і типову характеристику окремої особи чи політичної партії. Це – свідоме маніпулювання фактами, подіями і вплив на суспільну думку. Навіть те, що пізніше подібні висловлювання менше дивують, адже вони щоразу частіше функціонують у політичному й медійному дискурсах, не впливає на негативне сприйняття суспільством того, кого вони стосуються (або ким були сформульовані). Якщо Дж. Батер пише, що інвектива небов'язково прив'язується до особи і визначає її ідентичність (тожсамість) (погоджуємося з цим твердженням із погляду психології окремих осіб), то сформовану суспільну думку не так легко змінити, а підтвердити наше припущення можна хоча б таким висловлюванням: *Одні називають інших: бандюги, корупціонери, зрадники. Ті на них у відповідь: ідіоти, негідники, фашисти. Скажіть, чи можна цим двом угрупованням з такими характеристиками об'єднатися?* (перший Президент України Леонід Кравчук про конфлікти у ВР, 6.07.2013); *Оскільки їх в залі немає і були зафіксовані факти, ми вас просимо, сьогодні цілий день ми будемо голосувати, будь ласка, ми вас дуже просимо вирішити питання із самозванцями, з негідниками, з порушниками Конституції, які всупереч того, що ми постійно про це говоримо, наголошуємо і весь світ з нас насміхається вже, далі і далі вперто голосують за своїх колег по фракції* (депутат О. Тягнибок, 10.01.2013). Зазначимо, що це не поодинокі твердження, а на підтримку цієї тези варто простежити назви газетних і журнальних статей, що стосуються тематики¹².

Наступним характерним способом впливу на адресата є вживання нетипових порівнянь, які містять приховану або відкриту інвективу, напр.¹³: *Нинішнім чиновникам до Європи, як мені – до Марса. Вони перекладають з хворої голови на здорову те, що не в змозі розробити необхідні законопроекти, поставити на голосування, зібрати необхідну кількість голосів у середині провладної більшості* (депутат І. Фаріон про звинувачення М. Азарова в тому, що опозиція не хоче голосувати за євроінтеграційні законопроекти, 6.07.2013), або фразелогічних і неофразелогічних конструкцій: *Якщо це буря, то це буря у склянці води. Це жодним чином не впливає на десятки мільйонів людей. Це політичний гламур*

¹² Див. напр.: *Регіонали – найбільші „трутні”, комуністи – все приховують від народу, а всі „тушки” – з „Батьківщини”*, <http://expres.ua/news/2013/07/11/90172-regionaly-naybilsh-trutni-komunisty-pryhovuyut-narodu-vsi-tushky>, [11.07.2013]; *Азаров вважає, що „негатив” на ТБ роблять зрадники і малодушні*, <http://www.pravda.com.ua/news/2012/09/29/6973702/>, *Добкіна і Кернеса обізвали зрадниками*, <http://www.pravda.com.ua/news/2011/06/22/6321989/>; *Партія ідіотів України: зібен, зібен, ай-лю-лю!*, <http://www.pravda.com.ua/articles/2007/08/20/3272298/>; *Захарченко запевняє, що „Регіонали” не головні корупціонери*, <http://www.pravda.com.ua/news/2012/03/30/6961808/>; *Янукович про хабарі: Там і не пахло мною*, <http://www.pravda.com.ua/news/2012/02/25/6959467/>, [22.08.2013].

¹³ Приклади дібрані з: <http://ua.for-ua.com/analytics/>

(депутат О. Зарубінський, 1.06.2013); *У нас, нарешті, намітився конструктивізм у роботі. Опозиція трохи заспокоїлася, вона розуміє, що треба працювати на державу, вони вже й так по вуха у лайні* (депутат М. Четов, 18.05.2013); *Ми вітаємо такі підходи керівництва Верховної Ради до організації роботи Верховної Ради і радимо не зважати на гамір політичних дошкільнят* (депутат Г. Герман, 10.01.2013). Такі доповіді сягають zenіту емоційності і можуть бути об'єктом аналізу окремої праці, оскільки їхня різноманітність, умотивованість вибору, або ступінь неологізації вимагають детальнішого опису, напр. до ролі фразеологізмів і неофразеологізмів я зверталася у своїй попередній розвідці¹⁴.

Відмітимо, що виступи політиків під час засідань не надто відрізняються від тих, які ведуться поза стінами Верховної Ради, напр., у коментарях для засобів масової інформації, де б видавалося, ступінь офіційності ще більш 'вимогливий', ніж під час інтерв'ю для преси, чи політичних дебат у кулуарах¹⁵: *Вчора ми побачили Уряд, який сформований на принципах монархізму і принципах брежнєвизму. Такого Уряду, де би була суміш людей, які забезпечені наповнювати свою кишеню і кишеню власного бізнесу, а також тих людей, які за своє життя нічого не зробили для власної країни, ще не було в українській державі. Багато експертів говорять про те, що це Уряд мрії Віктора Януковича, тому що сім'я Януковича ніколи так міцно не стояла на ногах і фінансах, як тепер, коли створено Уряд. Я не знаю, що буде робити Прем'єр-міністр? Можливо, квіти покладати, вінки чи ще щось, але зрозуміло, що міністр, Міністерство доходів або треба було назвати „Міністерство доходів сім'ї Януковича” знаходиться в правильних руках і в правильних кишенях (депутат М. Томенко, 25.12.2012); Цей уряд почав змінювати структуру нібито своєї діяльності, але насправді він вже відкрито, демонстративно перетворюється не в уряд реформаторів, чого очікувало українське суспільство, а він відкрито і демонстративно перетворюється на уряд орди, окупаційний уряд орди. А які признаки уряду орди? Звичайно перший – це збирати данину, збирати данину в тих, хто не входить в систему влади (депутат О. Тягнибок, 25.12.2012).*

Наведені приклади вибрані з ширших контекстів і є свідченням того, як парламентарії використовують стильове різноманіття української мови, вживаючи нетипові порівняння, фразеологізми й неофразеологізми, але крім того, й інвективи. Особливу увагу привертають підкреслені словосполучення – надзвичайно емоційні, іноді наділені новою семантикою. Проте думаємо, що такі дії спричинені незнанням елементарних правил формулювання комунікату й відсутності підготовки до офіційної доповіді за правилами риторики і культури мови, які неодмінно повинні бути враховані політиками. У наведеному нижче

¹⁴ Див.: С. Романюк, *Фразеологізми та неофразеологізми в українському політичному дискурсі*, Poznań 2013.

¹⁵ Приклади з: <http://static.rada.gov.ua/zakon/new/STENOGR/>. У дужках подано дату пленарного засідання та прізвище доповідача.

виступі депутата від Партії регіонів В. Олійника в українському парламенті (11 лютого 2013 р.) прослідкуємо використання тих мовних засобів і конструкцій, які підтверджують наше припущення про ігнорування засад, притаманних офіційно-діловому стилю, й загалом невміле володіння комунікативними стратегіями. Поділ доповіді на частини допоможе зосередити увагу на тих, які видаються ключовими і щодо яких можна застосувати твердження про невідповідну організацію комунікату.

- 1) *Виступаючи з цієї трибуни,*
- 2) *окремі лідери опозиції говорили*
- 3) *про те, що 364, 365 статті Кримінального кодексу України*
- 4) *є сталінськими статтями.*
- 5) *Хочу вас розчарувати:*
- 6) *Кримінальний кодекс України був прийнятий у новій редакції у 2002 році,*
- 7) *ніякий Сталін до нього відношення не має.*
- 8) *Але якщо є у вас, серед вас сталіністи,*
- 9) *а це БЮТ голосував, то*
- 10) *розберіться самі.*
- 11) *Це – перше. Друге. Стаття 19 Конституції України чітко зазначає, що*
- 12) *є правовий порядок. Суть його дуже проста:*
- 13) *громадяни України мають право робити все, що їм заманеться,*
- 14) *окрім того, що заборонено законом. А посадові особи, органи влади повинні діяти на підставі закону, в межах закону і в спосіб, визначений законом. Такий коридор прописав законодавець і встановив відповідальність,*
- 15) *щоб не було депутатського свавілля.*
- 16) *Якщо йти за принципом „треба звільнити когось”, то*
- 17) *давайте скасуємо статтю про вбивство і одного депутата повернемо назад.*
- 18) *А чому б і ні?*
- 19) *Під ситуацію.*
- 20) *Категорично треба виступати проти.*
- 21) *Тут критикували*
- 22) *і редакцію 364-ї статті. Це „Зловживання службовим становищем”.*
- 23) *Шановні,*
- 24) *почитайте Конвенцію ООН проти корупції*
- 25) *(так вона називається),*
- 26) *статтю 19-у цієї Конвенції. Диспозиція цієї статті один до одного відповідає диспозиції 364-ї статті.*
- 27) *Скажіть, будь ласка, що ви хочете скасувати.*
- 28) *А тому Партія регіонів за те, щоб ми дотримувалися правового порядку в державі. Ці статті є робочими, за них осуджено більше тисячі осіб, посадових осіб. Бо якщо ми не дамо ці межі відповідальності, то*
- 29) *чиновники будуть творити свавілля.*

30) *Прийдете до них реєструвати підприємства,*

31) *а він: „Дай справку!”*. *Не дасте – ще одну, третю, п'яту.*

Перше, що вдається зауважити – це емоційність викладу, але кожна частина цієї доповіді містить певні особливості, тому варто зосередитися на них детальніше:

1. безпосередні і опосередковані звертання до адресата, яким є опозиція у Верховній Раді (*окремі лідери, серед вас є сталіністи*), у тому числі за допомогою скороченого звертання *шановні*, яке без доповнення (тобто використання імені, прізвища) не відповідає вимогам офіційного стилю – це рядки 2, 5, 8, 21, 23, 27, 30.
2. уживання наказового способу в тій формі, яка не відповідає інституційній ситуації – 10, 24. Навіть рядок (27) *Скажіть, будь ласка, що ви хочете скасувати*, що у першій частині містить звертання *Скажіть, будь ласка*, у другій вказує на невідповідне трактування адресата, підважуючи його компетенції.
3. уживання негативно-маркованих і емоційно-забарвлених лексем – це найяскравіший приклад невідповідності такого типу виступів як офіційних доповідей під час пленарного засідання – 4, 7, 8, 15.
4. використання тлумачень, пояснень, покликаючись на непорядність опонентів – 5, 12, 20, 25 і риторична пропозиція неприйнятних рішень – 17, 18, 19.
5. сягання до засобів розмовного стилю – 31.

Крім того, щодо контексту 4, 7 і 8 рядків (*сталінські статті, Сталін, сталіністи*) варто порівняти їх із твердженнями А. Авдєєва і Г. Хабрайської, які пояснюють приклади саме такого (маніпулятивного – С. Р.) характеру висловлювання: „Jednym z dość rozpowszechnionych chwytów manipulacyjnych jest nieuzasadnione porównanie lub metafora. Mechanizm tej manipulacji wykorzystuje proces przeniesienia wartości z obiektu odniesienia na bazę porównania lub metafory. Jeśli ktoś porównuje jakiegoś polityka do Mussoliniego, postaci historycznej, która w naszej świadomości posiada cały zbiór cech negatywnych, to przenosi ten cały zbiór na sposób wartościowania tego właśnie polityka, uzyskując efekt jego degradacji”¹⁶. Тому висловлювання, які кваліфікуємо як невміло оформлені, також зараховуємо до маніпулятивних, а додаткові зразки і пояснення до них наведемо далі.

Проте усі ці приклади не є виключно результатом невмілої мовленнєвої вправи, тобто дискурс загалом є не тільки вираженням певного способу дії й інтеракції, що підлягають інституалізації в суспільних інституціях і організаціях, пам'ятаймо, що „dyskurs ma siłę sprawczą w konstrukcjach społecznych”¹⁷.

¹⁶ А. Авдєєв, Г. Хабрайська, *Неуловиме поняття маніпуляції*, http://www.etykaslowa.pl/index.php?option=com_content&view=article&id=11:nieuchwytnie-pojcie-manipulacji&catid=1:ekspersi-o-etyce-sowa&Itemid=9, [22.08.2013].

¹⁷ N. Faiclough, A. Duszak, *op. cit.*, s. 16.

Саме це видається тут найважливішим: дискурс є ключовим чинником в суспільній конструкції суспільного життя¹⁸, а його роль у ньому визначається в категоріях діалектичного процесу „операціоналізації”: „dyskursy mogą być operacjonalizowane w jednostkach i obiektach społecznych, tj. mogą one być odgrywane jako sposoby działania i interakcji, podlegające instytucjonalizacji w instytucjach i organizacjach społecznych; mogą być przyswajane jako elementy tożsamości przez społecznych agentów indywidualnych i zbiorowych, mogą wreszcie materializować się w cechach świata fizycznego”¹⁹. Оскільки дискурс є способом надавання значення певній конкретній сфері суспільного життя, яку сприймаємо з визначеної перспективи²⁰, то „zakładamy istnienie wzajemnego oddziaływania pomiędzy poszczególnymi rodzajami zachowań dyskursywnych a konkretnymi obszarami życia społecznego, w których one zachodzą. Zarówno sytuacje społeczne, struktura instytucjonalna itp. kształtują dyskurs, jak też zachowania dyskursywne mają wpływ na kształt dyskursywnych i niedyskursywnych działań politycznych i społecznych. Innymi słowy, zachowania językowe i dyskursywne zarówno określają dyskursywne i niedyskursywne działania społeczne, jak i same są jednocześnie przez nie określane”²¹. У такому разі доводиться говорити про свідоме моделювання своїх дій, які в перспективі мають слугувати іншим цілям, передусім, запевненню влади. Політик своєю дискурсивною поведінкою впливає на суспільні явища, надає їм певного значення, і не будь-якого, а старанно продуманого, такого, яке матиме закладений ним відгук і резонанс у певних колах, середовищі і в суспільстві. Такі дії кваліфікуємо як персвазивні, маніпулятивні, або навіть агресивні, в залежності від ступеня їхньої негативної окресленості.

Про труднощі у встановленні меж маніпуляції в польському дискурсі пишуть згадані автори А. Авдєєв і Г. Хабрайська, зазначаючи, що вони виникають „z niezaprzeczalnego faktu, że każda komunikacja, której celem jest wywarcie wpływu na odbiorców, jest w pewnym sensie komunikacją manipulującą, ponieważ jakikolwiek wpływ ogranicza wolny wybór odbiorcy i zawsze ma charakter subiektywny. Można zatem powiedzieć, że każda perswazja, niezależnie od tego, czy jest prowadzona w dobrej czy złej wierze nadawcy, ma charakter manipulacyjny. Ponieważ samo pojęcie manipulacji jest odbierane w języku polskim jako pojęcie destrukcyjne,

¹⁸ *Ibidem*.

¹⁹ N. Faiclough, *Doing Discourse Analysis. Textual Analysis for Social scientists*, London 2003, cyt. za: N. Faiclough, A. Duszak, *op. cit.*, s. 16.

²⁰ N. Faiclough, R. Wodak, *Critical Discourse Analysis [w:] Discourse as social Interaction*, red. T. van Dijk, London 1997, s. 258–284; N. Faiclough, *Critical Discourse Analysis: The Critical Study of Language [Language in Social Life Series]*, London 1995, s. 14, cyt. za: R. Wodak, *Dyskurs populistyczny: retoryka wykluczenia a gatunki języka pisanego [w:] Krytyczna analiza dyskursu. Interdyscyplinarne podejście do komunikacji społecznej*, Kraków 2008, s. 189–190.

²¹ R. Wodak, *Dyskurs populistyczny: retoryka wykluczenia a gatunki języka pisanego [w:] Krytyczna analiza dyskursu. Interdyscyplinarne podejście do komunikacji społecznej*, Kraków 2008, s. 189–190.

negatywne, zatem można ograniczyć użycie tego terminu tylko do takich procesów perswazyjnych, które zmuszają odbiorców do niekorzystnych dla nich wyborów”²². У будь-якому разі, те, що не викликає сумнівів, – це факт, що маніпуляція суспільною думкою присутня у політичному дискурсі віддавна. Політик чи окрема партія загалом, впливаючи на своїх виборців за допомогою усіх можливих дискурсивних стратегій, у такий спосіб формує майбутній електорат, тобто переконує адресатів у єдиній правильності своїх рішень і вчинків, протиставляючи дії опонентів і висвітлюючи їх як неприпустимі, невідповідні, негідні тощо. Прослідкуймо такі стратегічні дії на прикладі виступу депутата від опозиційної партії у Верховній Раді України – голови „Батьківщини” Арсенія Яценюка (10 січня 2013 р.). Для увиразнення картини формулювання комунікату ми розбили його на семантичні частини, в яких можна прослідкувати повтори і лексичні наголоси, тобто вдалося увиразнити ті факти, які складають основу впливу на адресата:

- 1) *Шановні члени парламенту!*
- 2) *Ми як опозиція вимагаємо*
- 3) *від більшості і від Голови Верховної Ради України включення до порядку денного*
- 4) *питань, які сьогодні*
- 5) *важливі для України і українців.*
- 6) *Для України не важливо хто буде,*
- 7) *яке буде прізвище у Національного банку України, за будь яких обставин – це Янукович.*
- 8) *Для України сьогодні найважливіше – це вступ України на європейський курс, це європейська інтеграція, це звільнення політичних в'язнів, це надання можливості*
- 9) *Юлії Тимошенко і Юрію Луценку брати участь в українському політичному процесі,*
- 10) *це свобода для України.*
- 11) *Ми вимагаємо включити до порядку денного:*
- 12) *Перше. Питання про курс України на європейську інтеграцію і прийняття відповідної постанови.*
- 13) *Друге.*
- 14) *Ми вимагаємо включення до порядку денного питання про декриміналізацію статей Кримінального кодексу України, які були народжені ще за Сталіна і за якими засудили*
- 15) *Юлію Тимошенко і Юрія Луценко.*
- 16) *І третє.*
- 17) *Ми вимагаємо включення до порядку денного Закону України „Про амністію”, який внесений трьома опозиційними фракціями і який*

²² A. Awdiejew, G. Habrajska, *op. cit.*

- 18) звільняє від політичних переслідувань як
- 19) Юлію Тимошенко, так і Юрія Луценко, так і це
- 20) тисячу українців, які потерпають від незаконного кримінального переслідування.
- 21) Наші вимоги не задоволені.
- 22) Погоджувальна рада не голосувала при прийнятті порядку денного. З огляду на це
- 23) ми вимагаємо
- 24) включити дані законопроекти до порядку денного, проголосувати, і це дасть можливість парламенту працювати.
- 25) Окремо хочу зазначити на процедурі особистого голосування. До сьогоднішнього дня не включена система „Рада-3”, яка дає можливість голосувати виключно одному народному депутату і виключно за себе.
- 26) Ми і далі наполягаємо
- 27) на тому, щоб виконувалася основна конституційна норма, а саме: особисте голосування.
- 28) Вимоги опозиції є вимогами мільйонів українців.
- 29) які за нас проголосували.
- 30) Ми вимагаємо, щоб
- 31) рахувалися з нашими вимогами.
- 32) Включаєте до порядку денного законопроекти і тоді парламент працює. По-іншому він працювати не буде. Дякую за увагу.

Пам'ятаючи, що „w języku naturalnym na poziomie interakcyjnym, który określa współdziałania nadawcy i odbiorcy, istnieją wypracowane w trakcie komunikacji określone reguły postępowania, które mogą być wykorzystane w celach manipulacyjnych”²³, прослідкуємо, які саме елементи надають такого значення наведеному вище комунікату:

1. насамперед це ті, які найчастіше повторюються і складають основну думку політика / вимогу мовця: *Ми (як опозиція) вимагаємо і варіанти наші вимоги, ми наполягаємо, вимоги опозиції є вимогами українців* – 2, 11, 14, 17, 21, 23, 26, 28, 30, 31.
2. ті, які окреслюють тожсамість політика (партії), яка збігається з тожсамістю окремого українця: *Ми як опозиція, більшість, тисячі (мільйони) українців* – 2, 3, 20, 28.
3. ті, які покликаються на патріотичні почуття українців – напр., звернення до України – 5, 6, 8, 10.
4. останній і найслабший елемент складають формули, скеровані лише до електорату опозиційної партії, тобто стосуються тільки частини суспільства – це звернення до осіб, пов'язаних із опозицією (Тимошенко, Луценко), а також до виборців, які голосували за опозиційну „Батьківщину” – 9, 15, 19, 29.

²³ A. Awdiejew, G. Habrajska, *op. cit.*

У сукупності всі ці засоби мають безперечний вплив не стільки на безпосереднього адресата (ним є депутати Верховної Ради України), скільки й несамоперед на адресата посереднього, яким є українське суспільство. Засідання Ради можна слухати по радіо, окремі виступи показують у новинах, їх цитує преса, отож переказ потрапляє до майбутнього виборця, який або приймає аргументи 'за' і 'проти' і стає на сторону доповідача, або навпаки, відкидає їх. У будь-якому разі, суспільний вплив такого дискурсу є однозначним, питання тільки в тому, чи адресат (маємо на увазі посередній) зможе критично оцінити виступ політика, зрозуміти приховані мотиви, якими є, наприклад, пряма чи прихована маніпуляція, й оцінити інтенцію мовця. Детально проаналізоване звернення є свідченням добре продуманого і грамотного оформлення комунікату, звичайно, пам'ятаючи про його персвазивну наповненість. І навіть за такої відверто-персвазивної форми він належить до продуманих і підготовлених доповідей, на відміну від агресивних виступів, що містять різного роду інвективи. Різниця полягає лише у тому, що пересічний слухач зможе безпроблемно зрозуміти відверту критику, навіть у грубій формі, натомість, щоб віднайти у комунікаті приховані елементи, необхідно навчитися мислити критично і селекціонувати факти, щоб уникнути невластивих рішень.

Отож, у підсумку зазначимо, що нам вдалося виявити безпосередні й опосередковані причини невмілого формулювання комунікатів у політичному дискурсі. Зовнішніми чинниками виявилися слабка політична позиція окремого політика, відсутність чіткого спрямування партії і керівництва країни в цілому, безсумнівно, визначальним є також неналагоджена робота Верховної Ради загалом (щоправда, висновок про ці факти не виникає із окремих виступів, які ми залучили до аналізу, але є результатом попередніх спостережень). З іншого боку, безпосередні причини полягають у необережності їхнього конструювання, а також через невміння доповідати та контролювати емоції – тоді говоримо про невідповідні до закладених завдань висловлювання, які загалом порушують стиль політичної доповіді і дискусії. Крім того, у політичному дискурсі важливою є спрямована та продумана стратегія, яка як з'ясувалося, часто реалізується з застосуванням усіх можливих засобів моделювання персвазії, маніпуляції та вербальної агресії, яскраво виражених у комунікатах сучасних українських політиків.

БІБЛІОГРАФІЯ

- Awdziejew A., Habrajska G., *Nieuchwytnie pojęcie manipulacji*, http://www.etykaslowa.pl/index.php?option=com_content&view=article&id=11:nieuchwytnie-pojcie-manipulacji&catid=1:eksperci-o-etyce-sowa&Itemid=9 [22.08.2013].
- Butler J., *Walczące słowa*, Warszawa 2010.
- Faichlough N., *Critical Discourse Analysis: The Critical Study of Language [Language in Social Life Series]*, London 1995.

- Faiclough N., *Doing Discourse Analysis. Textual Analysis for Social scientists*, London 2003.
- Faiclough N., Duszak A., *Wstęp. Krytyczna analiza dyskursu – nowy obszar badawczy dla lingwistyki i nauk społecznych* [w:] *Krytyczna analiza dyskursu. Interdyscyplinarne podejście do komunikacji społecznej*, Kraków 2008, s. 7–29.
- Faiclough N., Wodak R., *Critical Discourse Analysis* [w:] *Discourse as social Interaction*, red. T. van Dijk, London 1997, s. 258–284.
- Foucault M., *L'Ordre du discours*, Paris 1971.
- Foucault M., *The Archeology of Knowledge*, London 1972.
- van Dijk Teun A., *Kontekstualizacja w dyskursie parlamentarnym* [w:] *Krytyczna analiza dyskursu. Interdyscyplinarne podejście do komunikacji społecznej*, Kraków 2008, s. 215–244.
- Wodak R., *Dyskurs populistyczny: retoryka wykluczenia a gatunki języka pisanego* [w:] *Krytyczna analiza dyskursu. Interdyscyplinarne podejście do komunikacji społecznej*, Kraków 2008, s. 189–190.

FORMULATION OF COMMENTS IN UKRAINIAN POLITICAL DISCOURSE: THE INABILITY TO COMMUNICATE OR DELIBERATE MANIPULATION?

This article analyses the way Ukrainian politicians express themselves, which is different from the general principles of rhetoric: comments often contain verbal aggression towards the opponent. By analyzing Ukrainian political discourse I managed to track the imprudence found in the formulation of comments for different reasons – an inability to report or inability to control emotions, as well as a direct and deliberate strategy of applying all possible means of modeling verbal aggression, especially the use of invectives. The postulates of the author are confirmed by illustrative material – examples of statements made by Ukrainian politicians from different parties and groups, selected from the transcripts of the Supreme Council of Ukraine (Verkhovna Rada) from the year 2013.

Key words: comments, political discourse, manipulation, rhetoric, verbal aggression.